

Αποδομώντας το έθνος – ενισχύοντας τις εθνοτικές ταυτότητες

Σκέψεις με αφορμή το βιβλίο του Loring M. Danforth, *THE MACEDONIAN CONFLICT. ETHNIC NATIONALISM IN A TRANSNATIONAL WORLD*, Princeton University Press, Princeton N.J., 1995.

Γιώργος Αγγελόπουλος

Ο LORY M. DANFORTH, καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, γνωρίζει το μακεδονικό χώρο όσο λίγοι μελετητές και έχει από χρόνια ασχοληθεί με την ανάπτυξη του εθνικισμού στην περιοχή αυτή (Danforth 1984 και 1993). Το τελευταίο βιβλίο του – που απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό πέρα από αυτό των «ειδικών» – αναφέρεται στη διαμάχη που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια γύρω από το λεγόμενο «Μακεδονικό». Τα εννιά κεφάλαια του βιβλίου εξετάζουν το θέμα από την εποχή του 19ου αιώνα μέχρι τις μέρες μας.

Ο Danforth ξεκινάει την ανάλυσή του με μια θεωρητική συζήτηση για τον εθνοτικό εθνικισμό (ethnic nationalism) και το ρόλο των εθνικών κρατών στην κατασκευή των εθνικών ταυτοτήτων και πολιτισμών. Τα κεφάλαια 2 και 3 αποτελούν μια προσπάθεια παρουσίασης των απόψεων που εκφράστηκαν από ελληνικούς, «μακεδονικούς» και βουλγαρο-μακεδονικούς εθνικιστικούς κυρίως κύκλους γύρω από το λεγόμενο «Μακεδονικό». Ακολουθεί η παράθεση των απόψεων του ίδιου του συγγραφέα για την ιστορία της δημιουργίας εθνικών ταυτοτήτων ανάμεσα στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής της Μακεδονίας. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην ανάπτυξη των ταυτοτήτων της ελληνικής και «μακεδονικής» διασποράς στην πολυ-πολιτισμική Αυστραλία (κεφάλαιο 4). Ο Danforth εύστοχα παρατηρεί πως μια τέτοιου τύπου ανάλυση είναι απαραίτητη γιατί «δεν είναι πλέον δυνατόν να κατανοήσουμε τις εθνοτικές και εθνικές διαμάχες εστιάζοντας αποκλειστικά στις σχέσεις εθνοτικών μειονοτήτων και εθνικών κρατών (στην επικράτεια των οποίων αυτές οι μειονότητες ζουν)» (σ. 79). Το πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει τη θέση της μακεδονικής μειονότητας – σύμφωνα με την ορολογία του συγγραφέα – στην Ελλάδα και τους τρόπους με τους οποίους οι «Μακεδόνες» ακτιβιστές συνδέουν τα επιχειρήματά τους με τη διεθνή συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στο επόμενο κεφάλαιο περιγράφεται η κατάσταση στην π.Γ. Δημοκρατία της Μακεδονίας όπως διαμορφώθηκε μετά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της. Τα τελευταία δύο κεφάλαια του βιβλίου είναι ίσως και τα περισσότερο ενδιαφέροντα καθώς σε αυτά αναλύεται η ανάπτυξη της εθνικής ταυτότητας στο επίπεδο του ατόμου.

Η σημαντικότερη συνεισφορά του Danforth στη συζήτηση για τη δημιουργία και ανάπτυξη των εθνικών ταυτοτήτων στους πληθυσμούς του ευρύτερου μακεδονικού χώρου έγκειται στην πολύ επιτυχημένη προσπάθειά του να παρουσιάσει αυτή τη διαδικασία στο επίπεδο του ατόμου. Οι βιογραφίες που παρουσιάζονται στα κεφάλαια 7 και 8, και ιδιαίτερα αυτή του Ted Yannis, δείχνουν ξεκάθαρα πως η εθνική ταυτότητα συχνά αποτελεί μια ατομική επιλογή. Εξίσου σημαντική είναι η συνεισφορά του συγγραφέα στην ανάδειξη της επίδρασης που η ζωή σε πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες έχει στις ταυτότητες των μεταναστών που ζουν σε αυτές. Απ' όσο γνωρίζω το βιβλίο του Danforth είναι μια από τις πρώτες εθνογραφικές μονογραφίες που εξετάζουν το θέμα αυτό με τόση

ακρίβεια και σαφήνεια. Οι επιστημάνσεις του θα φανούν πολύ χρήσιμες σε όσους ανθρωπολόγους, κοινωνιολόγους, ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες ασχολούνται με ανάλογα ζητήματα.

Η ανάλυση του συγγραφέα παρουσιάζει όμως και σημαντικά προβλήματα και θεωρητικά κενά. Δεν θα επαναλάβω τα όσα προβλήματα υπάρχουν στην ιστορική του εξέταση της ανάπτυξης εθνικών ταυτοτήτων ανάμεσα στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής της Μακεδονίας. Το θέμα έχει ήδη συζητηθεί στην κριτική του Β. Γούναρη (Gounaris 14/5/96) και ο ίδιος ο Danforth έχει απαντήσει (Danforth 16/5/96). Θα επιστήμω απλά πως είναι άξια απορίας η ύπαρξη ανακρίβειών ακόμα και ως προς τα γεγονότα. Χαρακτηριστικά σημειώνω πως τα σύνορα της ελληνικής Μακεδονίας δεν «ορίστηκαν το 1913» (σ. 28) αλλά στο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, πως δεν έχει ποτέ υπάρξει «νόμος που να αλλάζει τα προσωπικά ονόματα στην ελληνική Μακεδονία» (σ. 69) – παρά τις όποιες πολιτικές επεμβάσεις και πιέσεις που σίγουρα έγιναν για τον ίδιο σκοπό – και πως το όνομα της Μακεδονίας δεν «χρησιμοποιήθηκε επίσημα από την ελληνική κυβέρνηση για να χαρακτηρίσει μια διακριτή διοικητική ενότητα για πρώτη φορά το 1988» (σ. 157-158) αλλά στην περίοδο 1912-1954 (βλ. τη «Γενική Διοίκηση Μακεδονίας» κ.λπ.).

Πέρα όμως από τις όποιες ιστορικές ανακρίβειες της ανάλυσης του συγγραφέα σημαντική παράλειψη είναι και το ότι δεν λαμβάνει υπόψη του τις μη εθνικιστικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί στην Ελλάδα για τη νεότερη ιστορία της Μακεδονίας. Το σημείο αυτό είναι άξιο προσοχής όχι απλά και μόνο για λόγους αντικειμενικότητας της μελέτης (στο δεύτερο κεφάλαιο ο Danforth εκτεταμένα αναλύει τις μη εθνικιστικές απόψεις που υπάρχουν στην π.Γ. Δημοκρατία της Μακεδονίας). Η μη εθνικιστική ελληνική ιστοριογραφία για τη νεότερη Μακεδονία αποτελεί στην ουσία μέρος της συζήτησης για την ανάπτυξη των εθνικών ταυτοτήτων στην περιοχή και αναδεικνύει τις ποικίλες αντιδράσεις που δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια γύρω από το ζήτημα αυτό. Αναφορές σε μη εθνικιστικές ελληνικές απόψεις για τη νεότερη ιστορία της Μακεδονίας βρίσκει κανείς σε μια μόνο παραπομπή (!) του βιβλίου (παραπομπή 6, σ. 37). Ας σημειωθεί πως καμιά από τις αναφορές στην παραπάνω αναφερόμενη παραπομπή δεν αποτελεί προϊόν κάποιου επαγγελματία ερευνητή ιστορικού. Είναι περίεργο πως εφόσον η συγγραφή του βιβλίου δεν είχε ολοκληρωθεί «στις αρχές του 1995» (σ. 154) η δουλειά κάποιων ιστορικών όπως της Έφη Αβδελά (Αβδελά 1993), της Χριστίνας Βάρδα (Βάρδα 1993) και του Βασίλη Γούναρη (Γούναρης 1993), για να αναφέρω μόνο λίγα από τα πολλά παραδείγματα δημοσιεύσεων των αμέσως προηγούμενων του 1995 ετών, ξέφυγε της προσοχής του συγγραφέα. Ο ίδιος ο Danforth άλλωστε, σε απάντηση της σχετικής συζήτησης που ακολούθησε την έκδοση του βιβλίου του, πα-

ραδέχτηκε πως «θα ήταν χρήσιμο αν είχα παρουσιάσει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της μη εθνικιστικής ελληνικής διανόησης στο ζήτημα της Μακεδονίας» (Danforth 19/8/96).

Η άγνοια αυτού του μέρους της πρόσφατης ελληνικής ιστοριογραφίας ίσως είναι και ο λόγος για μια φανερή παρανόηση των εξελίξεων στην περίπτωση του λεγόμενου «Μακεδονικού». Στη σελίδα 33 ο Danforth υποστηρίζει πως «η ελληνική θέση είναι πως μακεδονικό έθνος δεν υφίσταται. Κατά την άποψη των Ελλήνων εθνικιστών, εφόσον δεν έχει ποτέ υπάρξει μακεδονικό κράτος δεν μπορεί να υπάρξει και μακεδονικό κράτος». Τα επιχειρήματα των εγχώριων εθνικιστικών κύκλων, όσο και αυτών της διασποράς, κινούνται όμως μάλλον προς την αντίθετη κατεύθυνση τονίζοντας την προτεραιότητα του έθνους έναντι του κράτους. Είναι κοινά γνωστό πως οι Έλληνες εθνικιστές υποστηρίζουν «πως δεν μπορεί να υπάρξει μακεδονικό κράτος γιατί ποτέ δεν έχει υπάρξει μακεδονικό έθνος». Αυτή η άποψη άλλωστε είναι σύμφωνη με την κυρίαρχη στην Ελλάδα ιδεολογία που τοποθετεί το έθνος σε πρωτεύουσα θέση συγκριτικά με όλους τους υπόλοιπους πολιτικούς θεσμούς. Ο ίδιος ο Danforth είχε μάλιστα σε παλαιότερες εργασίες του επισημάνει αυτό το γεγονός (Danforth 1984). Ίσως τελικά ο συγγραφέας στο σημείο αυτό να γενικεύει βασιζόμενος αποκλειστικά στις απόψεις των Ελλήνων της Αυστραλίας και λιγότερο στον εγχώριο εθνικιστικό λόγο ή στα όσα προβλήθηκαν από την ελληνική διασπορά στην Αμερική και την Ευρώπη (βλ. Danforth 19/8/96).

Το πλέον αδύνατο σημείο του βιβλίου εντοπίζεται στην αντίφαση μεταξύ της θεωρητικής προσέγγισης που επιθυμεί να ακολουθήσει ο συγγραφέας και της εθνογραφικής ανάλυσής του. Στο δεύτερο κεφάλαιο, καθώς και σε άλλα μέρη του βιβλίου, ο συγγραφέας διευκρινίζει πως αφετηρία της ανάλυσής του αποτελούν οι απόψεις του Σκανδιναβού κοινωνικού ανθρωπολόγου F. Barth για τις εθνοτικές ομάδες (Barth 1969). Σε συμφωνία με αυτό το θεωρητικό πλαίσιο προσλαμβάνει το φαινόμενο του εθνικισμού «ως μια κοινωνική κατηγορία που καθορίζεται από τον τρόπο που τα άτομα ορίζουν τον εαυτό τους και ορίζονται από τους άλλους ανεξάρτητα από "αντικειμενικά" πολιτισμικά κριτήρια» (σ. 168). Παρ' όλα αυτά όμως η ανάλυσή του αποκλειστικά εστιάζεται στην εξέταση και αποδόμηση των εθνικών ταυτοτήτων των ολαβόφωνων της Μακεδονίας. Η ύπαρξη μιας εθνοτικής ταυτότητας, ενιαίας για όλους τους ολαβόφωνους της γεωγραφικής περιοχής της Μακεδονίας, θεωρείται εξ ορισμού δεδομένη. Στο βιβλίο δεν εξηγείται σε τι συνίσταται και πώς έχει ιστορικά προκύψει αυτή η ιστορική ταυτότητα. Αν όμως δεχτούμε, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας σημειώνει, πως «είναι δυνατό άνθρωποι που μοιράζονται τον ίδιο πολιτισμό να υιοθετούν διαφορετικές εθνοτικές και εθνικές ταυτότητες» (σ. 198), τότε η αποδόμηση των εθνικών ταυτοτήτων καλύπτει μόνο το μισό εγχείρημα αφήνοντας τις εθνοτικές ταυτότητες αδια-

πραγμάτευτες. Υπό αυτήν την έννοια, μπορεί κανείς να υποστηρίξει πως ο συγγραφέας κάνει στην ανάλυση των εθνοτικών ταυτοτήτων το ίδιο λάθος το οποίο χρεώνει στους εθνικιστές που μελετούν τις εθνικές ταυτότητες: και στις δύο περιπτώσεις οι ταυτότητες παρουσιάζονται «όχι ως προϊόντα της ανθρώπινης δράσης αλλά ως κάτι άλλο, ως κάτι που αποτελεί φυσικό φαινόμενο ή έκφραση της θείας βούλησης» (σ. 24).

Η τάση αυτή του Danforth προς μια ουσιοκρατική αντίληψη των εθνικών ομάδων γίνεται φανερή σε ολόκληρο το φάσμα της εθνογραφικής του ανάλυσης. Στη σελίδα 116 υποστηρίζει ότι «στην περιοχή της Φλώρινας, όπως και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας, οι πλέον σημαντικές κατηγορίες που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να κατατάξουν ο ένας τον άλλον είναι οι εθνοτικές». Το επιχείρημα αυτό ο συγγραφέας επανέλαβε και στην απάντησή του στην κριτική του B. Γούναρς (Gounaris 14/5/96). Στην απάντησή του αυτή τόνισε ότι «είναι εξαιρετικά εύκολο να διακρίνει κανείς τις διάφορες εθνοτικές ομάδες στην ελληνική Μακεδονία. Ακόμα και η πλέον στοιχειώδης επιτόπια έρευνα μπορεί να εντοπίσει την ύπαρξη αυτών των ομάδων. Είναι σχεδόν βέβαιο πως ερωτήσεις όπως «τι είδους άνθρωποι ζουν σ' αυτό το χωριό;» προκαλούν απαντήσεις που περιέχουν αναφορές σε Πόντιους, Αρβανίτες, πρόσφυγες και ντόπιους, ομάδες που στο συγκεκριμένο πλαίσιο συμφορζόμενων ορίζω ως τοπικές ή εθνοτικές ομάδες» (Danforth 16/5/96). Οι παρατηρήσεις αυτές του συγγραφέα ως προς τους τρόπους που τα άτομα ορίζουν τον εαυτό τους σαφώς ισχύουν για τις παραπάνω αναφερόμενες περιοχές όπως και για άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Τέτοιου είδους όμως παρατηρήσεις αγνοούν το γεγονός πως παρ' όλο που τα άτομα χρησιμοποιούν κατηγορίες για να ορίσουν τους εαυτούς τους και τους άλλους, δεν συμπεριφέρονται με αποκλειστικό κριτήριο την εθνοτική ή όποια άλλη ταυτότητά τους. Ο συγγραφέας δείχνει να αγνοεί πως, όπως οι Holy και Stuchlik έχουν επισημάνει, οι άνθρωποι συχνά αντιλαμβάνονται και παρουσιάζουν τον κόσμο τους ως μια λιγότερο ή περισσότερο σταθερή δομή στην οποία τα άτομα βρίσκονται κατανεμημένα ανάλογα με πολιτισμικούς δεσμούς, όπως η συγγένεια ή η συμμετοχή σε εθνοτικές ομάδες, συνήθως όμως πράττουν βάσει άλλων προτεραιοτήτων (Holy και Stuchlik 1983, σ. 52). Για να γίνει καλύτερα αυτό αντιληπτό, χρήσιμο είναι ένα παράδειγμα από παλαιότερα δημοσιευμένη μονογραφία του Danforth. Στο βιβλίο του για τα Αναστενάρια είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως παρ' όλο που οι κάτοικοι του χωριού της Αγίας Ελένης στην Ανατολική Μακεδονία διακρίνουν ντόπιους και Βουλγαρο-πρόσφυγες, στην πλειοψηφία τους παντρεύονται άτομα από εθνοτικές ομάδες εκτός της δικής τους (Danforth 1989).

Θα πρέπει τέλος, να επισημανθεί πως η εμμονή του Danforth στον πρωτεύοντα ρόλο των εθνοτικών ταυτοτήτων είναι ο λόγος που τον οδηγεί στο να εξηγήσει την έπαρση που παρα-

τηρήθηκε τα τελευταία χρόνια για τη Μακεδονία βάσει των ιστορικών διαφορών μεταξύ Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων. Μια τέτοιου είδους εξήγηση μάλλον δηλώνει άγνοια των κοινωνικο-πολιτικών αλλαγών που σημειώθηκαν στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία. Όπως έχει κατ' επανάληψη επισημανθεί, δεν είναι τυχαίο πως η πρόσφατη ανάπτυξη του εθνικισμού στην Ελλάδα ακολούθησε την πιο σημαντική κρίση πολιτικών ιδεολογιών και θεσμών από τη μεταπολίτευση και μετά. Η διαπίστωση αυτή βέβαια δεν σημαίνει ότι το ιστορικό παρελθόν δεν έπαιξε κάποιο ρόλο στην περίπτωση του λεγόμενου «Μακεδονικού». Ο ρόλος αυτός όμως πρέπει να αποτελεί αντικείμενο ανάλυσης και όχι πανάκεια εξήγησης. Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως το βιβλίο αυτό του Danforth προσφέρει χρήσιμες και ενδιαφέρουσες νέες ιδέες αποδομώντας την ανάπτυξη των εθνικών ταυτοτήτων στη Μακεδονία. Ο συγγραφέας αδυνατεί όμως να επεκτείνει την ανάλυσή του σε μια κριτική προσέγγιση των εθνοτικών ταυτοτήτων και ομάδων μειώνοντας έτσι τη δυνατότητα κατανόησης του πολιτικού αυτού ευαίσθητου θέματος από τον αναγνώστη.

Βιβλιογραφία

- Ε. Αβδελά, 1993, «Ο Σοσιαλισμός των "Αλλων": ταξικοί Αγώνες, Εθνοτικές Συγκρούσεις και Ταυτότητες Φύλου στη Μετα-Οθωμανική Θεσσαλονίκη», *Ιστορικά*, τόμ. 10, τχ. 18-19.
- Γ. Αγγελόπουλος, 12 Αυγούστου 1996, «Loring M. Danforth *The Macedonian Conflict. Ethnic Nationalism in a Transnational World*», ανακοίνωση στη λίστα συζητήσεων στο Internet της Modern Greek Studies Association (MGSA-List).
- Χ. Βάρδα, 1993, «Όψεις της Πολιτικής Αφομοίωσης στη Δυτική Μακεδονία στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ. 3.
- F. Barth, 1969, *Ethnic groups and Boundaries*, Little Brown and Co, Boston.
- B. Γούναρς, 1993, «Εθνοτικές Ομάδες και Κομματικές Παρατάξεις στη Μακεδονία των Βαλκανικών Πολέμων» στον τόμο *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914*, Εταιρία Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα.
- B. Γούναρς, 14 Μαΐου 1996, «Some Thoughts», ανακοίνωση στη λίστα συζητήσεων στο Internet της Modern Greek Studies Association (MGSA-List).
- L.M. Danforth, 1984, «The Ideological Context of the Search for Continuities in Greek Culture», *Journal of Modern Greek Studies*, May 1984.
- L.M. Danforth, 1989, *Firewalking and Religious Healing: The Anastenaria of Northern Greece and the American Firewalking Movement*, Princeton University Press, Princeton N.J.
- L.M. Danforth, 1993, «Claims to Macedonian Identity», *Anthropology Today*, τόμ. 9, τχ. 4.
- L.M. Danforth, 16 Μαΐου 1996, «Reply», ανακοίνωση στη λίστα συζητήσεων στο Internet της Modern Greek Studies Association (MGSA-List).
- L.M. Danforth, 19 Αυγούστου 1996, «Reply to Dr G. Agelopoulos», ανακοίνωση στη λίστα συζητήσεων στο Internet της Modern Greek Studies Association (MGSA-List).
- L. Holy and M. Stuchlik, 1983, *Actions, Norms and Representations*, C.U.P., Cambridge